

УНИВЕРСИТЕТСКИТЕ ПАРТНЬОРИ В НЕФОРМАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА УДОВЛЕТВОРЕНОСТТА НА СТУДЕНТИТЕ В КОНТЕКСТА НА СТАЖАНТСКАТА ПРЕДДИПЛОМНА ПРАКТИКА

Доц. д-р Светлана Ангелова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Гл. ас. д-р Берджухи Йорданова,
ас. Анна Върбанова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията е изследвано взаимодействието на страните участници в рамките на стажантската преддипломна практика на студенти от специалност „Неформално образование“. Прави се връзка между удовлетвореността на студентите от процеса на взаимодействие с университетските партньори (базови организации и специалисти в сферата на неформалното образование) и ролята на последните в контекста на концепцията *общество на знанието*. Защиатава се тезата, че удовлетвореността на студентите от университетските партньори има ключово значение за ефективността на преддипломната практика, а оттам – и за изграждане визията за бъдещата им професионална реализация.

Ключови думи: удовлетвореност; студенти; неформално образование; преддипломна практика; университетски партньори; трансфер на знание

Въведение

Професионалната реализация на студентите дипломанти от специалност „Неформално образование“ при Факултета по педагогика на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ е резултат от множество фактори с различна степен на влияние върху този процес. Ключов сред тях е факторът „отвореност“ към студентите от страна на университетските партньори – базовите институции и специалистите, които ги представляват. Именно базовите специалисти са експертите практики в сферата на неформалното образование, които влизат в ролята на ментори/наставници на студентите по време на практическото им обучение. Практическото обучение, част от което е и стажант-

ската преддипломна практика на студентите, има за цел да осигури трансфера на придобитото в академичната среда знание в практиката, в полето на неформалното образование, в частност.

„Потапянето“ на академично подготвяните бъдещи специалисти в тази практика предполага прехода към професионалната им реализация. То е свързано не само с трансфера на знание в приложното поле на специалността, но и с изграждането на нов тип отношения, на създаването на връзка, автономна и приложно ориентирана – тази на студентите с техните опитни ментори/наставници. Именно взаимоотношенията „базова институция – базов специалист – студент“ в своята дълбока смисленост са отправната точка за реализацията на студентите в избраното от тях поприще. Нещо повече – тези отношения имат потенциалите да насърчат просперитета и успехите на студентите като бъдещи специалисти в посока на развитието на страната ни, на изграждането ни като общество на знанието.

2. Теоретична рамка на изследването в по-широк смислов контекст – университетските партньори от неформалното образование в контекста на създаването и трансфера на знание и иновации

Настоящото изследване се провежда в рамките на проект за трансфер на иновации – *Sofia University Marking Momentum for Innovation and Technological Transfer*. Теоретичният анализ се осъществява в светлината на актуалната за нашето постиндустриално общество концепция за изграждане на *общество на знанието*. При нея централно място заема създаването на условия за иновации, където ключово значение има трансферът на знание. Знанието днес започва все повече да се генерира отвъд своите традиционни центрове – индустриите финансират и провеждат фундаментални изследвания, университетите се превръщат в приложно-изследователски, дори отскоро са говори и за академично предприемачество и т.н. Моделът на взаимодействие между държава, индустрия и академия еволюира от т.нар. троична спирала – *triple helix* (Etzkowitz & Leydesdorff 1995), в четрична – *quadruple helix* (Carayannis & Campbell 2009), в която се включва гражданското общество (неправителственият сектор, медии, центрове на културния живот), а вече дори и *quintuple* – с включване на въздействието на околната среда. Ролята на държавата се променя, припокриват се секторите, където знанието се създава и пренася, усложняват се техните взаимовръзки, така че знанието се изгражда в преплетените мрежи от различните заинтересовани страни, а не е монопол на академичните институции (университетите).

Концепцията *общество на знанието* постулира именно това излизане на знанието отвъд традиционните центрове, където то се произвежда. Радикалната промяна в постиндустриалното общество е, че основният ресурс за него е информацията, а не суровините или производителният капитал. Качеството

на информацията започва да има все по-съществено значение (Fotev 1999). От началото на 90-те години на миналия век започва да се обособява новото поле на мениджмънта на знанието в контекста на неговото стратегическо управление и организационния мениджмънт (Nonaka & Takeuchi 1995; Davenport & Prusak 1997; Lev 2001; Durst & Edvardsson 2012; Ferreira et al. 2016), като според общото определение за мениджмънт на знанието, адаптирано по Macintosh, то „включва идентифицирането и анализа на наличното и необходимо знание, както и последващото планиране и контрол на действията за развитие на активите на развиване на знанието, така че да се изпълнят индивидуалните или организационните цели“ (Sensky 2002, p. 388). Г. Фотев още през 1999 г. задава „принципно ново място на знанието в онтологическата структура на социалния живот“. Единствената константа в постмодерното общество е промяната. „В перспективата на постмодерната епоха този принцип на социалната онтология е още по-очевиден. Имаме предвид принципа на промяната, на първо място, като иновация, която прави главните пробиви и дава образци, които се възпроизвеждат и по този начин обществото се реконструира. Разбира се, в много случаи не може да става дума чисто и просто за копиране и имитация, а за това, което банално се нарича творческо усвояване на образец, т.е. актуализиране на допълнителни иновативни потенцици“ (Fotev 1999). Така в реални условия, при срещата на академичното и практическото знание, могат да се създават прецеденти, които благодарение на интелектуалния капитал на организациите (Stewart 1998) имат потенциал за пробив и промяна и развитие на целия сектор.

Именно такава е и полето на неформалното образование – своеобразна среда на разнородни субекти (както по линия на тяхното юридическо учредяване, така и на техните образователни функции и роля в сферата) и на многообразието от практики. „На неформалното образование се гледа като на образование, което е икономически по-евтино, в по-голяма степен съответно на потребностите на обществото и по-гъвкаво в сравнение с формалното образование“ (Bozhilova 2012, p. 204). Има се предвид, че „неформалното образование трудно може да бъде дефинирано единствено като идейна, процесуална или социална антитеза на формалното образование. На практика, става дума не толкова за антитези, колкото за паралелни елементи, процеси и подсистеми на обществената система „образование“, осъществяващи единна мисия и глобални цели, често използващи идентични средства, но в алтернативен контекст“ (Nikolaeva 2008, p. 43). В този смисъл е видима отговорността на университетите спрямо обществото и ролята за извеждане на усвоеното в практиката знание в контекста на следното: традиционно се счита, че студентските практики са мястото на трансфер и приложение на усвоените теоретични знания и формираните в академични условия умения в приложни задачи на терен. В контекста на менторството на работното

място обаче съществува т.нар. тацитно или въплътено познание („мълчаливо“, скрито, латентно), което бива експлицирано при взаимодействието на базовите специалисти с практикуващите студенти. До началото на новото хилядолетие понятието *tacit knowledge* остава не докрай разяснено и далеч недостатъчно изследвано в контекста на организационното учене и на концепцията за учещи се организации/общности. В много от случаите, като този с менторството/наставничеството на базовите специалисти, трансферът на знание не остава вътрешноорганизационен и обменът на ноу-хау надхвърля границите на базовите организации. „Nonaka и Takeuchi (1995) твърдят, че новите знания се генерират чрез взаимодействието между експлицитните и променящите се тацитни типове знания и могат да доведат до по-висока ефективност на отделните компании. Все пак обаче всяка от тях се различава по капацитета си да насърчава такова взаимодействие, а и относителното тегло и състоянието на двата типа знание може да варират. По-важното е, че създаването на нови знания, само по себе си, задължително включва използването и генерирането на въплътеното познание. Polanyi (1962, 1966) вижда източника на всички човешки знания в личната човешка интуиция. По този начин способността за учене и иновации на организацията зависи в решаваща степен от капацитета да се мобилизира скритото, въплътено познание и да се стимулира взаимодействието му с изявеното познание. [...] Степента, в която въплътеното формира базовите познания на компанията, както и начинът, по който те се формират и използват, са силно повлияни от по-широкия организационен контекст“ (Lam 2000, pp. 490 – 491).

Предвид това, за университетите е безспорно значимо да излязат извън традиционната си роля да обучават и провеждат изследвания, а именно да изграждат пълноценни и конструктивни взаимоотношения с различни заинтересовани страни и партньори, а също така и да посредничат при трансфера на знание, като изграждат взаимоотношения с различни заинтересовани страни (в случая – в сферата на неформалното образование). Именно преддипломната практика на студентите е средата, която създава условия за такъв тип взаимоотношения, като проява на естествена свързаност между всички страни – участници в процеса. В този смисъл, настоящото изследване се фокусира точно върху това взаимодействие с партньорите – базови организации, като *проучва, анализира нивото на студентска удовлетвореност* от тяхната практическа дейност в базовите институции.

3. Студентската преддипломна практика по неформално образование в Софийския университет – нормативна рамка и концепция

В учебния план на специалността „Неформално образование“ преддипломната практика е заложена като „Стажантска преддипломна практика I“ (120 часа за редовна форма на обучение и 90 часа за заочна форма на

обучение) и „Стажантска преддипломна практика II“ (180 часа за редовна форма на обучение и 135 часа за задочна форма на обучение). Стажантска преддипломна практика II предвижда посещение и присъствие на студентите в действаща неформална институция, докато Стажантска преддипломна практика I предвижда самостоятелна работа на студента извън институция (изследователска, научно-теоретична, организаторска, проектна и друга дейност).

За целите на практическото обучение на студентите преподавателите от Факултета по педагогика проучват и осъществяват контакти със съответните институции и специалисти, които имат разнообразни сфери на дейност – центрове за личностно развитие, читалища, професионални центрове, музеи и др. При съгласие от страна на институциите те сключват договор със Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и влизат в списъка с базови институции, който се предлага на студентите. От този списък студентите посочват три ранжирани желания относно институцията, в която предпочитат да осъществяват практиката. За студентите има възможност да предложат и институция, която не е в списъка, като опишат това в заявление, отправено към комисията по практиката. Всяка молба се разглежда внимателно, като предложената институция се проучва от гледна точка на възможността да осигури постигането на целите и задачите, залегнали в Портфолиото на стажантската преддипломна практика на специалност „Неформално образование“ (за целта ръководителят на институцията подписва декларация, че ще осигури необходимите условия). Със съдържанието се запознават предварително както студентите, така и базовите институции и специалисти. Преди началото на практиката се осъществява среща с инструктаж, по време на която се представят и основните документи и дейности на студентите, описани в портфолиото, както следва:

- да наблюдават и участват в дейности, като изпълняват конкретни задачи, които базовият специалист поставя, за да се запознаят със специфичните особености на работата в съответната институция;
- да осъществяват проучвателна дейност на нормативните документи, регламентиращи дейността на съответната институция;
- да реализират изследователска и проучвателна дейност в институция от сферата на неформалното образование за деца и юноши, за възрастни или за консултиране и посредничество;
- да изследват интересите и потребностите от определена образователна дейност (може да планират и проведат анкетно проучване, интервю, изследване чрез рейтинг-скала или друго подходящо);
- да планират и реализират занятие, работилница или др. подходящо за целите на практиката. Необходимо е също осъществяваните дейности да бъдат анализирани от студентите и да се представят идеи за повишаване на ефективността им;

– да опишат авторски идеен проект за дейност в сферата на неформалното образование, подходяща и иновативна за конкретната базова институция, в която се осъществява практиката.

При стартиране на стажантската преддипломна практиката преподавателите – членове на комисията, се разпределят по базовите институции. Те поемат ролята на академични наставници на студентите, но и на посредници между базовата институция и университета. По време на цялата продължителност на практиката в базовата институция студентите имат възможност да се консултират, да дават обратна връзка и да комуникират както с базовите специалисти, така и с академичния си наставник относно попълването на документите в портфолиото и дейностите, които планират да осъществят в институцията. Академичните наставници имат задължението да посетят минимум два пъти студентите на място в базовата институция, където попълват бланка за възникнали проблеми, въпроси, препоръки и констатации. Като резултат от проведената преддипломна практика, студентите следва да подготвят съвместно с базовите специалисти и академичния наставник портфолио, включващо служебни бележки, приложения, графици, идеен проект, задание и други елементи. Практиката завършва със защита и представяне на изработеното портфолио пред комисия от преподаватели. На защитата имат възможност да присъстват и базови специалисти, които са подпомагали цялостното практическо обучение на студентите.

По същество, преддипломната практика на студентите дипломанти от специалност „Неформално образование“ освен своята описана по-горе „външна“, формална и структурирана страна притежава и своята „вътрешна“, скрита, неясна страна. Макар и имплицитно зададена, тази „вътрешна“ страна всъщност е изключително значима до степен да трасира пътя на „външната“, формалната страна на практиката – става дума за удовлетвореността на студентите от отношението на базовите специалисти и институциите като университетски партньори. Удовлетвореността на студентите е мяра за това до каква степен те са били обект на отношение на подкрепа от страна на университетските партньори, за да приложат усвоените академични знания на практика. Теоретичните основи на това отношение в настоящото изследване се базират на постановките за менторството на студенти на G. Crisp & I. Cruz, които предлагат четири конструкта на удовлетвореността на студентите: 1) психологическа и емоционална подкрепа, (2) подкрепа за поставяне на цели и избор на кариерен път, (3) подкрепа на знанията по академичен предмет, насочена към напредване на студента в съответствие с избраната от него област, и (4) спецификация на модел за подражание (Crisp & Cruz 2009, pp. 525 – 545), които тук се прилагат интегрирано, в тяхната цялост. Тази цялост се базира на взаимовлияването на всеки от конструктите с останалите, съобразно спецификата на преддипломната практика на студентите от специалност „Неформално образование“.

4. Цел, инструментариум и параметри на изследването

Целта на настоящата статия е да се изследва удовлетвореността на студенти в бакалавърска програма „Неформално образование“ от университетските партньори – базовите специалисти и институциите, в контекста на стажантската преддипломна практика. Тази удовлетвореност се конкретизира в аспектите на определяне на отношение на подкрепа от страна на базовите специалисти и институцията, която те представляват, в рамките на самата стажантска преддипломна практика, но и в прогностичен план – като принос за изграждане на представа за визията на професионалната реализация на студентите. Анализът условно следва логиката на два своеобразни изследователски въпроса, а именно:

1. Удовлетворени ли са студентите от отношението на базовите специалисти и институциите по време на провеждането на стажантската преддипломна практика?

2. Удовлетворени ли са студентите от отношението на базовите специалисти и институциите при изграждане представа за визията за своята бъдеща професионална реализация?

Изследването е проведено във връзка с необходимостта от повишаване ефективността на практическата подготовка на студентите от Факултета по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“ и проучване на възможността за тяхното кариерно развитие. Периодът на изследване мнението на респондентите е края на месец май на акад. 2022/2023 г., след приключване на преддипломната практика като финална част от практическата им подготовка. Участници са общо 17 студенти от IV и V курс в редовна и задочна форма на обучение от специалност „Неформално образование“. Съобразно целта на настоящото изследване предмет на анализ от общия инструмент за събиране на данни са 12 въпроса. Анализът на въпросите и техните отговори се базира на *ефекта на взаимното влияние* (Bizhkov & Kraevski 2002, p. 277) съобразно формулираната цел и изследователски въпроси. В типологично отношение тези въпроси са представени, както следва: затворени въпроси и/или със скалирани отговори – №1; №2; №3; №4; №5; №6; №9; №10; №11 и №12; отворени въпроси с кратък свободен отговор – №7 и №8.

5. Резултати и дискусия

Първата група въпроси – от №1 до №7, са свързани с отговор на първия изследователски въпрос – удовлетвореността на студентите чрез определяне отношението на подкрепа от страна на базовите специалисти и организациите по време на провеждането на преддипломната практика. Въз основа на усещането като познавателен психически процес, свързано с преживяване на отделни свойства на предметите и явленията от външния свят, както и свойства на тялото на субекта при непосредственото им физическо въздействие

върху рецепторите на сетивните органи (Minchev 2006, p. 214), подкрепата се определя в контекста на стажантската преддипломната практика в областта на неформалното образование за осъществяване на прехода от университета към пазара на труда.

Въпрос №1 – „В каква степен сте удовлетворени от качеството на комуникацията с базовия специалист?“. Резултатите от изследването показват, че средната стойност ($\bar{x}$) на отговорите на студентите, които се чувстват напълно удовлетворени от качеството на комуникация с базовия специалист, е 0.938, а на тези, които са по-скоро удовлетворени – 0.063. Прави впечатление високата степен на удовлетвореност на студентите от интеракцията на университетските партньори в неформалното образование – базовите специалисти и институции, със студентите.

В продължение на този анализ са отговорите на въпрос № 2 – „Получавате ли съвременна обратна връзка от базовия специалист и/или професионалистите в базовата институция?“. Средната стойност ($\bar{x}$) на отговорите на студентите, определили обратната връзка като много конструктивна, е 0.875; на тези, отговорили утвърдително, но са споделили, че на моменти това ги блокира и ограничава, е 0.063; както и на тези, които са дали положителен отговор, но с уточнението, че само когато я търсят – 0.063. Тук се очертава също високо ниво на удовлетвореност на студентите от обратната връзка с университетските партньори.

Въпрос №3 се фокусира именно върху мнението на студентите за това дали специалистите се нуждаят от обучение в тази посока – „Според Вас нуждаят ли се специалистите, работещи в базовата организация, от допълнителна подготовка за работа със студенти?“. Резултатите насочват към обвързването на удовлетвореността на студентите от такава подготовка и са разпределени както следва: средните стойности ($\bar{x}$) на респондентите, които считат, че базовите специалисти по-скоро се нуждаят от такава подготовка, е 0.188, по-конкретно – защото все още нямат опит във възлагането на задачи, както и във връзка с документацията и критериите, които да наблюдават. Според останалата част от отговорите на студентите, чиято средна стойност е 0.813, не е необходимо специалистите, работещи в базовата организация, да бъдат обучавани.

Въпрос № 4 насочва към удовлетвореността на студентите в аспектите на възникнали трудности/неудобства и по-конкретно: „Срещнахте ли някакви трудности/неудобства при организацията на работата (при включването в дейността на базовата институция)...?“. Средните стойности ($\bar{x}$) на отговорите на респондентите са разпределени, както следва: по отношение на: а) натовареността и времето ѝ разпределение – 0.313 са срещнали *най-малко* трудности/неудобства; 0.126 – *малко*; 0.188 – *средно*; 0.063 – *много*; и 0.313 – *най-много*. Тези резултати показват, че студентите, изпитващи най-много трудности/неудобства, са равнопоставени с тези, които са изпитвали най-мал-

ко трудности. Като цяло обаче, въз основа на средните стойности на отговорите на студентите следва да се обобщи, че всички са изпитвали трудности/неудобства.

По отношение срещането на трудности/неудобства във връзка с поставените задачи, разпределението на средните стойности на ($\bar{x}$) на отговорите на студентите е съответно: 0.438 са срещнали най-малко трудности/неудобства; 0.125 – *малко*; 0.063 – *средно*; 0.250 – *много*; и 0.063 – *най-много*. И тук се запазва очертаната по-горе тенденция средните стойности на отговорите на студентите, изпитвали трудности/неудобства в различна степен, да остават високи – 0.875. Прави впечатление, че във връзка със срещаните трудности/неудобства при реализирането на тези задачи резултатите в обобщен план се затвърждават, а именно: броят отговори на студентите, срещнали *най-малко* трудности/неудобства, в средните им стойности ($\bar{x}$) е 0.438; на тези, които са изпитвали *малко* – 0.188; на изпитвалите *средно* – 0.125; съответно *много* и *най-много* – 0.063.

Един от начините за това е и комуникацията с академичния наставник по тези въпроси, конкретно при включването в дейността на базовата институция. Резултатите тук, при този подвъпрос, са по-различни и могат да бъдат представени, както следва: средните стойности ($\bar{x}$) на отговорите на студентите, изпитвали най-малко трудности, са с най-високи стойности в сравнение всички останали подвъпроси, а именно – 0.563; *малко* – 0.125; *средно*, *много* и *най-много* – 0.063.

Въпрос № 5 – „В каква степен имавте усещането, че сте подкрепени от ...?: а) базовия специалист; б) академичния наставник; в) друго“, е пряко насочен към изследване удовлетвореността на студентите от отношението на подкрепа от страна на базовите специалисти по време на провеждането на преддипломната практика. Важно уточнение е, че това отношение на подкрепа се представя чрез триединството „базов специалист/базова организация – студент – академичен наставник“. Относно подкрепата от базовия специалист средните стойности ($\bar{x}$) се разпределят по следния начин: 0.938 от респондентите определят отношението като *най-много подкрепящо*, а 0.063 – като *много подкрепящо*.

Резултатите са показателни за удовлетвореността на студентите от отношението на подкрепа от страна на базовите специалисти по време на провеждането на преддипломната практика. Имайки предвид обвързаността на тези процеси с усещането за подкрепа и от академичния наставник към студентите, от една страна, но и към университетските партньори (базовите специалисти и институциите) – от друга, то следва да се вземе под внимание разпределението на отговорите, а именно: 0.813 е стойността ($\bar{x}$) на отговорите на студенти, определящи отношението на академичния наставник като *най-много подкрепящо*, 0.125 – като *много подкрепящо*, и 0.063 – като

средно подкрепящо. Всички предоставени отговори на респондентите следователно определят отношението като подкрепящо, при това в преобладаващата си част – като *най-много подкрепящо*. От значение за удовлетвореността на студентите от отношението на базовите специалисти и организациите е и усещането за подкрепа от другото – по 0.063 е стойността ($\bar{x}$) на отговорите на студенти, определили отношението на подкрепа съответно от председателя на комисията за практическо обучение, целия екип и базовата организация. Изводът, който може да бъде направен въз основа на тези резултати, е, че като цяло, студентите са високо удовлетворени.

Очертаните по-горе тенденции се затвърждават от отговорите на студентите на въпрос № 6 – „Как бихте оценили приноса за организацията и провеждането на практиката по отношение на...“. Средната стойност на отговорите на студентите за приноса на базовия специалист за организацията и провеждането на практиката като *най-много* е 0.938 и *много* – 0.063. Абсолютно идентични са отговорите за базовата организация/институция, което предполага, че студентите ясно обвързват приноса на специалиста с приноса на организацията. Въз основа на заявената свързаност следва да се има предвид приносът към тези процеси и на академичния наставник. Резултатите, измерими в средна стойност на отговорите на студентите, показват, че аспектът *най-много* е 0.813, *много* – 0.063, и *средно* – 0.125. Потенцирането на приносния характер за организацията и провеждането на практиката се осъществява също от комисията по преддипломната практика, с резултати, базирани на стойността ($\bar{x}$) на отговорите на студенти, както следва: 0.875 – *най-много*, 0.063 – *много*, и 0.063 – *средно*. Освен това следва да се добави и стойността ($\bar{x}$) от 0.063 на отговора „екип“, отразяващ приноса като *най-много* за организацията и провеждането на практиката.

По-горната оценка се прецизира чрез въпрос № 7 – „Ако трябва да опишете Вашата преддипломна практика само с една, две или три думи (по избор), коя/кои бихте използвали? (напишете)“. Контент-анализът се прилага тук, като се обхваща мнението на всеки студент в неговия качествен оценъчен аспект. Предвид това, че мнението на отделния студент като оценка за практиката е индикатор за степента му удовлетвореност, то прави впечатление, че степента на удовлетвореност, базирана на описанието на практиката чрез качествена оценка като *полезна, интересна, перспективна, надграждаща, динамична, мотивираща* и т.н., е висока. Университетските партньори са обект на тази висока оценка в контекста на това, че създават среда чрез практическото обучение, която да позволи *откриването на нови възможности, предизвикателства, незабравими преживявания, мотивация, така че практиката да е удовлетворяваща, обогатяваща, екипна, успешна, формираща*.

Следващата група въпроси от № 8 до № 12 са отправени към анализ и събиране на данни за отговор на втория изследователски въпрос – изследване

удовлетвореността на студентите от отношението на подкрепа на базовите специалисти и институциите при изграждане представа за визията за тяхната бъдеща професионална реализация. Обвързаността с предходната група въпроси тук се анализира в контекста на устойчивостта на отношението на подкрепа не само „тук“ и „сега“, но и в прогностичен план, в бъдещата професионална реализация на студентите.

Конкретно въпрос № 8 се фокусира върху удовлетвореността на студентите от отношението на базовите специалисти и институциите чрез отправянето на послание към следващи студенти: „Ако трябва да оставите кратко послание на следващите студенти по отношение на преддипломната практика, какво би било то?“. И тук, предвид спецификата на въпроса, се прилага своеобразен контент-анализ, като се обхваща мнението на всеки студент в неговия рефлексивен и саморефлексивен аспект и на тази основа сумарно се анализират мненията на всички респонденти. Прави впечатление, че студентите чрез своите послания поставят във фокус избора на базова институция като релевантен на *интересите, потребностите, мотивите си*, макар и *когнитивните аспекти* на преддипломната практика, сред които *изработването на портфолио чрез добра организация на времето*, да са интегрална част от тези процеси. За тях *професионално реализиране е сфера на дейности в реалния живот*, за да могат следващите студенти да *използват напълно възможности, свързани с решаване на определен проблем*. По такъв начин биха оползотворили ефективно *увереността и спокойствието*, за да *реализират своите задачи, като не се отказват и не оставят всичко за последния момент*. *Знанията, уменията, действията, творчеството* са посланията към следващите студенти, задаващи разбирането за мисията на преддипломната практика като *предпоследната обиколка преди финала*. Това разбиране за реализиране прехода от базовата организация и базовите специалисти към пазара на труда, следва да е проява на *мъдрия избор* от страна на следващите студенти.

Тази линия на прехода, следваща своите специфики в удовлетвореността на студентите от отношението на базовите специалисти и институциите като университетски партньори, се продължава от следващия въпрос № 9. Резултатите от изследването показват, че средната стойност ($\bar{x}$) на отговорите на студентите, които биха препоръчали на други студенти да проведат своята преддипломна практика в същата базова институция, е разпределена, както следва: *най-много* – 0.183; *много* – 0.125, и *средно* – 0.063. По отношение препоръката на съответния базов специалист резултатите са сходни: *най-много* – 0.183, и *много* – 0.125. Склонността на студентите да заемат работна позиция при откриване на възможност за такава в институцията, в която се провежда преддипломната им практика, е представена чрез резултатите: *най-много* – 0.563; *много* – 0.188; *средно* – 0.063; *малко* – 0.125; и *най-малко* – 0.063. Анализът на средните стойности ($\bar{x}$) на отговорите на студентите показва, че

студентите са удовлетворени както от базовите специалисти, така и от институцията, която те представляват, но не така категорично виждат себе си като част от тази институция, т.е. някои имат по-различна представа за визията на бъдещата си професионалната реализация.

Въпрос № 10 – „В каква степен преддипломната практика помогна за затвърждаване на визията за бъдещата Ви професионална реализация?“, е насочен пряко към изследване удовлетвореността на студентите във връзка с визията им за професионална реализация. Защи́тава се разбирането, че именно базовите специалисти и институциите като университетски партньори са тези, които имат ключова роля при изграждане визията на професионалната реализация на студентите. Средната стойност ($\bar{x}$) на отговорите на студентите, които са определили степента, в която практиката най-много е помогнала за затвърждаване визията за бъдещата им професионална реализация, е 0.5; на тези, на които много е помогнала – 0.125; съответно на тези, на които средно е помогнала – 0.313; накрая на студентите, на които малко е помогнала, средната стойност е 0.063.

Следващият, 11-и въпрос, е „В каква степен се чувствате подготвен/-а за работа в/по професията?“. Резултатите относно удовлетвореността на студентите от отношението на подкрепа на базовите специалисти и институции преди началото на преддипломната практика, както и по отношение на чувството за подготвеност за работа по професията, са следните: средната стойност ($\bar{x}$) на студентите, които се чувстват *най-много* подготвени, са 0.125; *много* подготвени – 0.188; *средно* подготвени – 0.438, и 0.125 – *малко* подготвени. За сравнение, след защитата на преддипломната практика резултатите относно удовлетвореността на студентите търпят промени: средната стойност ($\bar{x}$) на студентите, които се чувстват *най-много* подготвени, са 0.563; *много* подготвени – 0.250; *средно* подготвени се чувстват 0.188, а *малко* подготвени няма. Следователно студентите се чувстват повече удовлетворени след защитата на преддипломната практика.

Последният, 12-и въпрос обобщава и финализира представата на студентите за тази визия чрез удовлетвореността им от отношението на подкрепа от базовия специалист и базовата институция – „Виждате ли своята професионална реализация в професионалното направление, в което се обучавате?“. Средната стойност ($\bar{x}$) на отговорите на студентите *категорично* „да“ е 0.438; на тези, които *по-скоро* биха се реализирали в професионалното направление, в което се обучават – 0.5; на тези, които *по-скоро* не биха се реализирали – 0.063. Следователно може да се обобщи, че студентите имат визия за себе си като реализиращи се в професионално направление „Неформално образование“. Този красен резултат безспорно е маркер и за удовлетвореността от отношението на подкрепа на базовите специалисти и институциите – студентите се виждат като бъдещи специалисти в областта на неформалното образование.

В този смисъл, на основата на данните от въпросите №№ 8 – 12, насочени към отговор на втория изследователски въпрос – „Удовлетворени ли са студентите от отношението на базовите специалисти и институциите при изграждане представа за визията за своята бъдеща професионална реализация?“, може да се обобщи, че студентите, участници в изследването, са високо удовлетворени от това отношение.

Като цяло, резултатите от настоящото изследване показват, че студентите са високо удовлетворени от отношението на подкрепа от страна на базовите специалисти и институциите като университетски партньори. Тази висока удовлетвореност се отнася както до провеждането на самата преддипломна практика, така и в прогностичен план – като принос за изграждане на представа за визията на професионалната реализация на студентите. Проява на удовлетвореността на студентите е наблюдението и участието им в дейности, свързани с изпълнение на конкретни задачи, които базовият специалист им поставя. Паралелно с това, удовлетворените студенти уверено осъществяват прехода от академично знание към практика чрез изследователска и проучвателска дейност в институцията.

6. Заключение

Преходът от университета към пазара на труда е предизвикателство за всички, които споделят мисията за това как висшето образование да е повече (транс)формиращо, култивиращо, съзидаващо. Обективни са очакванията към университета да подготвя своите възпитаници днес така, че да допринасят за просперитета и благополучието на гражданите на страната ни. Безспорно, удовлетвореността на студентите от отношението на подкрепа на университетските партньори – базовите специалисти и организациите, има потенциалите да способства тези процеси, като допринася не само за професионалната реализация на младите хора, но и за социалната им адаптация, в това число да могат да управляват собственото си развитие.

Стажантската преддипломна студентска практика, от една страна, е последният етап от квалификационно-образователната подготовка на бакалаврите, а от друга – е една от формите за по-продължително взаимодействие между практики и представители на академичната общност в лицето на студентите дипломанти и академичните им наставници в университета. Формирането на нагласи у бакалаврите в последната година на тяхното обучение, които тепърва встъпват като практики в тази сфера, е от голямо значение заради интензивния неформален обмен на информация помежду им и утвърждаването на преддипломния им стаж като преход не само към професионална реализация, но и като посредничество за развитието на т.нар. общество на знанието. В този контекст е видима отговорността на университетите спрямо общест-

ството и ролята им да се стимулира извеждането на *натрупаното в практиката познание*. Тези стажове са поле за пренос на усвоените теоретични знания в практико-приложната сфера – от страна на студентите в рамките на преддипломната им практика, но този пренос е съпътстван и от реципрочен такъв – на преобразуване на „въплътеното“, или т. нар. тацитно знание, в експлицитно – от страна на практиците, базови специалисти, които влизат в ролята на ментори. При това също така се вижда ролята на студентите като *агенти* в трансфера и създаването на знание в неформалното образование. Тяхното мнение за базовите организации отчита положителна оценка на взаимодействието с базовите специалисти като изходна точка за прехода към професионална реализация в това направление.

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – Next Generation EU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01 – за проект №.70-123-470 от 27.06.2023 г. на тема: „Преддипломната практическа подготовка на студентите като преход към тяхната професионална реализация“, Факултет по педагогика при СУ „Св. Климент Охридски“.

БЕЛЕЖКИ

1. Номерацията на въпросите в настоящото изследване е в съответствие с целта и формулираните изследователски въпроси и не представя последователността им в общата анкетна карта. Тя е изработена от целия екип на проекта, включващ три работни групи – за специалностите във Факултета по педагогика – „Педагогика“, „Социални дейности“ и „Неформално образование“, и включва 27 въпроса в основната част и няколко други, отчитащи спецификата за всяка специалност. Работната група за „Неформално образование“, приложила анкетното проучване, включва (по азбучен ред): Анна Върбанова, Берджухи Йорданова, Владислав Господинов, Галина Георгиева, Мирослава Славейкова, Румяна Георгиева-Илиева и Светлана Ангелова. Другата част от анализа на данните, засягаща подготовката за включване, първоначалното адаптиране на студентите в условията на преддипломната практика и защитата ѝ, се съдържа в статията на В. Господинов, Г. Георгиева, М. Славейкова и Р. Георгиева-Илиева, също публикувана в настоящата книжка 5 (допълнителна) от 2024 г. на сп. „Педагогика“.

ЛИТЕРАТУРА

БИЖКОВ, Г.; КРАЕВСКИ, В., 2002. *Методология и методи на педагогическите изследвания*. София: Св. Климент Охридски.

- БОЖИЛОВА, В. 2012. *Формално, неформално и информално учене – същност, съдържателни параметри и взаимозависимости (теоретико-аналитичен обзор)*. София: Св. Климент Охридски.
- МИНЧЕВ, Б., 2006. *Обща психология*. София: Сиела.
- НИКОЛАЕВА, С., 2008. *Неформално образование*. Габрово: ЕКС-ПРЕС.
- ПОТЕВ, Г. 1999. Общество на знанието. *Култура*, т. 28, № 2353.
- CRISP, G. & CRUZ, I., 2009. Mentoring college students: a critical review of the literature between 1990 and 2000. *Research in Higher Education*, no. 50, pp. 525 – 545.
- DAVENPORT, T. H.; PRUSAK, L., 1997. *Information Ecology*. Oxford: Oxford University Press.
- DURST, S.; EDVARDSSON, I., 2012. Knowledge Management in SMEs: A Literature Review. *Journal of Knowledge Management*, vol. 16, no. 6, pp. 879 – 903.
- ETZKOWITZ, H.; LEYDORFF, L., 1995. The Triple Helix – University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. *Glycoconjugate Journal*, vol. 14, no. 1, pp. 14 – 9.
- FERREIRA, J.; FERNANDES, C.; RATTEN, V., 2016. A Co-citation Bibliometric Analysis of Strategic Management Research. *Scientometrics*, vol. 109, no. 1, pp. 1 – 32.
- LAM, A., 2000. Tacit Knowledge, Organizational Learning and Societal Institutions: An Integrated Framework. *Organisation Studies*, vol. 21, no. 3, pp. 487 – 513.
- LEV, B., 2001. *Intangibles: Management, Measurement and Reporting*. The Brookings Institution Press.
- NONAKA, I.; TAKEUCHI, H., 1995. *The Knowledge Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. Oxford: Oxford University Press.
- SENSKY, T., 2002. Knowledge Management. *Advances in Psychiatric Treatment*, vol. 8, pp. 387 – 396.
- STEWART, T. A., 1998. *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*. Crown Business Publishers.

Acknowledgments & Funding

This study is financed by the European Union-Next Generation EU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01“– for project No. 70-123-470 of 27.06.2023 on the topic “Pre-graduate practical training of students as a transition to their professional realization”, Faculty of Pedagogy at SU “St. Kliment Ohridski”.

REFERENCES

- BIZHKOV, G.; KRAEVSKI, V., 2002. *Methodology and methods of pedagogical research*. Sofia: St. Kliment Ohridski [in Bulgarian].
- BOZHILOVA, V., 2012. *Formal, non-formal and informal learning – essence, content parameters and interdependencies (theoretical-analytical review)*. Sofia: St. Kliment Ohridski.
- CRISP, G. & CRUZ, I., 2009. Mentoring college students: a critical review of the literature between 1990 and 2000. *Research in Higher Education*, no. 50, pp. 525 – 545.
- DAVENPORT, T. H.; PRUSAK, L., 1997. *Information Ecology*. Oxford: Oxford University Press.
- DURST, S.; EDVARDSSON, I., 2012. Knowledge Management in SMEs: A Literature Review. *Journal of Knowledge Management*, vol. 16, no. 6, pp. 879 – 903.
- ETZKOWITZ, H.; LEYDORFF, L., 1995. The Triple Helix – University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. *Glycoconjugate Journal*, vol. 14, no. 1, pp. 14 – 9.
- FERREIRA, J.; FERNANDES, C.; RATTEN, V., 2016. A Co-citation Bibliometric Analysis of Strategic Management Research. *Scientometrics*, vol. 109, no. 1, pp. 1 – 32.
- LAM, A., 2000. Tacit Knowledge, Organizational Learning and Societal Institutions: An Integrated Framework. *Organisation Studies*, vol. 21, no. 3, pp. 487 – 513.
- LEV, B., 2001. *Intangibles: Management, Measurement and Reporting*. The Brookings Institution Press.
- MINCHEV, B., 2006. *General Psychology*. Siella, Sofia. [in Bulgarian].
- NIKOLAEVA, S., 2008. *Non-formal education*. Gabrovo: EX-PRESS [in Bulgarian].
- NONAKA, I.; TAKEUCHI, H., 1995. *The Knowledge Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. Oxford: Oxford University Press.
- SENSKY, T., 2002. Knowledge Management. *Advances in Psychiatric Treatment*, vol. 8, pp. 387 – 396.
- STEWART, T. A. 1998. *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*. Crown Business Publishers.

UNIVERSITY PARTNERS IN NON-FORMAL EDUCATION THROUGH THE PRISM OF STUDENTS' SATISFACTION IN THE CONTEXT OF PRE-GRADUATE PRACTICE

Abstract. This article explores the interaction of stakeholder participants within the pre-graduation field practice of students in non-formal education majors. It draws a connection between student satisfaction with university partners (base organizations and non-formal education professionals) and their role of the latter in the context of the knowledge society concept. It is argued that students' satisfaction with the university partners is of key importance for the effectiveness of the pre-graduation field practice, and hence for building the vision of their future professional careers, and, respectively, as a prerequisite for the knowledge transfer towards and within the field of practice.

Keywords: satisfaction; students, non-formal education; pre-graduate practice; university partners; knowledge transfer

✉ **Dr. Svetlana Angelova, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0003-4150-9594

Department of Pedagogy

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo – Vratsa Branch

Vratsa, Bulgaria

E-mail: s.angelova@ts.uni-vt.bg

✉ **Dr. Berdzhuhi Yordanova, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0001-9099-2856

✉ **Dr. Anna Varbanova, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0001-5843-6817

Faculty of Education

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: berdjuhi@fp.uni-sofia.bg

E-mail: anna.varbanova@gmail.com